ક્ષુદ્ર પ્રાણનાં રાજ્યો

રાજા અશ્વપતિ હવે પ્રાણના નીચેના પ્રદેશોનો પરિચય સાધે છે.

અચિત્‌નું આવાહન થયું ને પ્રાણશક્તિ પોતાની ભૂમિકામાંથી નીચે ઊતરી આવી. અચિત્‌ના ને પ્રાણના મિલનથી એક કંપાયમાન અને હાવરુંબાવરું જગત જન્મ્યું. ત્યાંની ચેતનામાં અર્ધ જાગૃતિ આવી છે . એ આકુળવ્યાકુળ અમળાય છે. અજ્ઞાનજન્ય સહજપ્રેરણા સાથે એ સંકળાઈ ગઈ છે. પૃથ્વીની પીડા અને પ્રાણચેતના જ્યાંથી પતિત થઈ છે તે મહાસુખ વચ્ચે રહેલો મહાગર્ત પૂરવાને તે ફાંફાં મારી રહી છે. આને કારણે આપણાં જીવનોમાં તલસાટ વ્યાપી ગયો છે. આપણા આત્માની આવશ્યકતાને એણે અગાધ બનાવી દીધી છે.

પૃથ્વીની સરહદ પારની આ પ્રાણશક્તિના સ્પર્શે જડતાના આરામનો અંત આણ્યો છે. માણસમાં એણે ઝંખનાનો જુવાળ જગાડ્યો છે. આપણું રક્ત સુખતર વસ્તુઓ માટે રાડ નાખતું બની ગયું છે. આ શક્તિનો સમાગમ ન થયો હોત તો મનુષ્ય પશુઓની પેઠે નિરાંતે ભમતો હોત, વૃક્ષો ને પુષ્પોની પેઠે સુખમાં સૂતો હોત.

આપણે માટે આશીર્વાદ રૂપ બનેલી આ શક્તિ પૃથ્વી ઉપર આવી છે ને દુ:ખ સહેવાને અને અભિલાષા રાખવાને માટે અહીં રહી પડી છે. માણસને એણે ચિંતા કરતો બનાવ્યો છે, એનામાં એણે વિચાર વિલસાવ્યો છે, મહત્તા પ્રત્યે એને ચડાવ્યો છે, અસંતોષનું અધિષ્ઠાન બનાવ્યો છે, એણે એને અદૃશ્ય ને અગોચર પ્રત્યે જાગ્રત કર્યો છે. માણસ હવે સપાટીની શોધ છોડી ભીતર તરફ વળ્યો છે, મનની અવસ્થામાં આવ્યો છે, આત્મસ્વરૂપને ઢૂંઢતો થયો છે.

પ્રાણને પ્રતાપે પુરુષ પ્રકૃતિનો પ્રભુ બનવાના અભિલાષ સેવે છે. પ્રાણે માનવના હૃદયમાં એક પાવક પ્રજ્વલિત કર્યો છે. આસપાસની નિર્જીવ વસ્તુઓની વચ્ચે એણે પરિશ્રમનો પોકાર સાંભળ્યો છે, સંઘર્ષનો એને સાદ થયો છે, પ્રાર્થનાએ એને આમંત્રણ આપ્યું છે. પ્રાણે આવીને અચેતનની ઉપર ચેતન લાદ્યું છે, જડ-દ્રવ્યને પોતાના લુપ્ત થયેલા ઓજસ્વી અધિકાર માટે યંત્રણાપૂર્વક માગણી કરતું બનાવ્યું છે. પ્રાણે અશ્રાંત ખોજ કરવાની વૃત્તિ એનામાં પ્રેરી છે, પલટો પામવા માટેનો પોકાર એનામાં આણ્યો છે.

પ્રાણ એક અનામી આનંદ આણવા માગતો હતો. એને માટે એણે વેંતિયા કાળા દેવતાઓને અર્ઘ્ય આપ્યાં, ને એને જે ક્ષુદ્ર પ્રાપ્તિઓ થઈ તેનો બોજો લઈને

એ આગળ ચાલ્યો. એક ખ્યાલથી બીજે ખ્યાલે, એક આવશ્યકતાથી બીજી આવશ્યકતાએ એ જાય છે. જડ વસ્તુથી એને સંતોષ થતો નથી. પૃથ્વીને સર કરી એ સ્વર્ગ પર દાવો કરે છે. તોડતો ફોડતો એ કામ કર્યે જ જાય છે. રૂપાન્તર આણનારી જ્યોતિ હજુ એની બની નથી, પતનમાં એને પ્રાદુર્ભાવક પ્રહર્ષ મળ્યો નથી. એની આસપાસ રાત્રિનો અંધકાર છે. અજ્ઞાનમાં એનું જબરજસ્ત કામ આરંભાયું છે, જ્ઞાન માટેનો યત્ન છે છતાં એને એ મળ્યું નથી. ખોવાઈ ગયેલું દેવોનું બાળક, એવો એ નરકને દરવાજે બલાત્કારે છોડી મૂકવામાં આવ્યો છે. ધુમ્મસમાં રહી એ સ્વર્ગને ફંફોળી રહ્યો છે.

પતિત પ્રાણશકિતએ જડ દ્રવ્યમાંથી ધીરે ધીરે આરોહણ આરંભ્યું છે. છાયા-ચ્છાદિત અવચેતનમાં થઈને એની ઊર્ધ્વગતિ થઈ રહી છે. પૃથ્વીનો અંતિમ ઉદ્ધાર આણવાના ઉદ્દેશથી અશ્વપતિએ છેક મૂળમાંથી જ એની ગતિનું અનુસરણ કર્યું. કેમ કે આપણા આત્માને કારાગારમાંથી મુકત કરવા માટે અને આપણને જે વસ્તુ પાછા પકડી રાખે છે ને પ્રભુને ચક્કરમાં નાખી દે છે તેને જાણવાનું ત્યારે જ શકય બને છે.

ઝડપભર્યા પતનમાર્ગો પર ને ડરામણા દરવાજાઓમાં થઈ અશ્વપતિ અકસ્માત્ એક અંધકારગ્રસ્તતામાં પ્રવેશ્યો. ત્યાં હતાં મન વિનાનાં ગહનો, ફળદ્રુપ સહજ-પ્રેરણો. ધક્કામુક્કી કરી સ્થાન મેળવવા અને રૂપબદ્ધ બનવા તેઓ મથામણ કરી રહ્યાં હતાં. મૃત્યુ અને રાત્રિ સાથે જીવન ત્યાં ગાઢ સંબંધમાં હતું. જરા વાર જીવવા માટે જીવનને ત્યાં મૃત્યુનો ખોરાક ખાવો પડતો. અંધકારનું ત્યાં રાજ્ય હતું. રાજ્ય-ભ્રષ્ટ, વિકૃત ને દુ:ખી શકિતનું સત્યથી ઘણું દૂર આવેલું એ વતન હતું. ત્યાં હતી અસત્યતા, સુન્દરતાનો અભાવ, જ્યોતિ પ્રત્યેની ઉદાસીનતા. પાશવ નામોશીની ત્યાં શરમ નહોતી, છડેચોક હેવાનિયત હતી, અજ્ઞાન ત્યાં તાકી રહ્યું હતું, હતી ત્યાં નંગી દીનહીનતા. અહીંથી જ પ્રાણચેતના કર્દમમાંથી કીટક રૂપે પ્રથમ બહાર નીકળી હતી, ને ત્યારેય એને જડતા ને અંધકાર છોડતો ન'તો. એની અસલિયત ભુલાઈ ગઈ હતી, એનો દિવ્ય મહિમા અને આનંદ અલોપ થઈ ગયા હતા. કાળનાં કરાલ ક્ષેત્રોમાં એનું સાહસ શરૂ થયું હતું. આળોટતી આળોટતી એ માંડમાંડ જીવતી રહી હતી.

અશ્વપતિએ એક વ્યાપેલું વિશાળ ને અશાંત ધુમ્મસ જોયું. જાતને રૂપ આપવાની એ કામના કરતું હતું, પણ તે કામના ફળતી ન 'તી, વિચાર માટે એ ફાંફાં મારતું હતું, પણ એ શકિત હજુ એને માટે ન'તી. એક વિચિત્ર વામણા જગત તરફ એ ઊઘડયું. રાજા ત્યાં રઝળવા લાગ્યો. પ્રાણ ને જડદ્રવ્યની છાયાગ્રસ્ત સીમા આઘી હતી. જીવન ત્યાં જન્મતું ને જન્મીને શમી જતું. રાજા પોતેય પોતા માટે છાયામાં રહેલો ને અર્ધ-અનુભવાતો હતો. વિચાર, કારણ કે નિયમ જેવું ત્યાં કશું જણાતું નહોતું. સુખનાં રમકડાં માટે કોઈ કાચું બાલહૃદય રડતું હોય એવું ત્યાં

લાગતું. ઢંગધડા વગરનાં બલો રૂપ લેવા માટે ત્યાં ધસી આવતાં'તાં. અચેત શકિત સચેતનતાને માટે ત્યાં અંધ પ્રયત્ન કરતી હતી. વિચારનું પગલું ત્યાં મંડાતું નહિ, જડથી આહત જડમાં સંવેદન આવતું, અંધપ્રેરણા અવચેતનમાંથી ઉદ્‌ભવતી, સંજ્ઞા પ્રકૃતિના પ્રહારોને પ્રત્યુત્તર આપતી. સર્વે ત્યાં પોતપોતાની આગવી હિલચાલ કરતાં.'એક કાળું બીજા વધારે કાળા સાથે આથડતું. સ્થિરતા પામેલી અંધાધૂંધીના આ જગતમાં સઘળું સ્વેચ્છાચારી હતું. અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવા માટે સહજપ્રેરણા સંકલ્પ વાપરતી, ન દેખાતી ઇચ્છા આહાર માટે ફંફોળતી. કુદરતના સપાટાઓ જ નિયમ બન્યા હતા. એક બળ બીજા બળ સાથે બાથંબાથીમાં રોકાયું હતું, ને સૌનું પરિણામ શૂન્ય! ઇન્દ્રિયસુખો ને ઇન્દ્રિયદુઃખો આવતાં ને આવતાં વાર જતાં રહેતાં. વિચાર વગરનાં જીવનોની જડસી ગતિ ચાલ્યા કરતી. જગત ત્યાં બિનજરૂરી હતું, એની ઇચ્છા ક્લેશકારી પરિણામો લાવતી. જીવવાનો શ્રમ લેવા યોગ્ય ત્યાં કશુંય નહોતું.

પરંતુ અશ્વપતિની જાગ્રત થયેલી આત્મદૃષ્ટિને આવું લાગતું ન 'તું. પ્રભુના પ્રભાતની રાહ જોતા હેતુરહિત જગતમાં એ એક અનોખો મનીષી હતો. કાળનાં કાર્યોમાં રહેલો ઉદ્દેશ એણે જોયો. વિશ્વની કુંડલિની શકિત સળવળી ને એણે જીવનની ઉષ્મામાં માથું ઊંચકયું. પેટ ઘસડતી ચેતના કર્દમમાંથી નીકળી પ્રકાશ પ્રત્યે ચાલી, પ્રભુનો મહિમા મુકત કરવાનો પરિશ્રમ અવિદ્યાએ આદર્યો. એક નિગૂઢ સાન્નિધ્યે તિમિરની ને જ્યોતિની રમત રચી હતી એવું રાજાને જણાયું. આ વિરોધાભાસોથી ભર્યા કડવા—મીઠા જીવનમાં ચૈત્યનો અને દેહનો અંતરંગ સંબંધ બંધાય એવી એણે આયોજના કરી હતી. યાંત્રિક જેવી ધબકોને એ પ્રેમ અને પ્રકાશ શું સાંકળવા માગતું હતું. જીવન ભ્રષ્ટ ને મલિન બન્યું છે, છતાં એનાં ઊંડાણોમાં સ્વર્ગીય સત્ય સંતાઈ રહેલું છે. મૃત્યુના ને જન્મના મૂળમાં પ્રભુનો પ્રહર્ષ સ્પર્શ કરતો રહેલો છે. જગતનું સંવેદનશૂન્ય સૌન્દર્ય પ્રભુના પરમાનંદનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. સંમુદાનું સ્મિત સર્વત્ર સંતાઈ રહ્યું છે. વાયુલહરીમાં, વૃક્ષોમાં, પર્ણોમાં ને પુષ્પોમાં એક રસસ્રોત વહી રહેલો છે. પશુઓ, પંખીઓ અને સવિચાર મનુષ્યો એનો તાલમેળ પ્રકટ કરે છે. હૃદયના હાર્દ ઉપર એનું દબાણ આવે છે, જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર એનો પ્રભાવ પ્રવર્તે છે. આપણાં સુખદુઃખ પાછળ એનો દંશ રહેલો છે. જીવનની આંધળી ઇચ્છા એને કારણે જ નાશવંત વસ્તુઓ ઉપર છલંગ મારે છે. પ્રેમ અને લાલસા રૂપે એ આપણામાં દેખા દે છે. એને લીધે જ જિજીવિષા અને જિગીષા જાગે છે, સર્વ કાંઈને ઝડપી લેવાની અને એના માલિક બની જવાની વૃત્તિ જોર કરે છે, જીવનને વિસ્તારવાનો અને સુખના ક્ષેત્રને સીમારહિત બનાવવાનો સંકલ્પ સબળ બને છે.

આપણા અણુઓ આ અભ્યાસને વશ થાય છે. આપણને જેનાં જેનાં સ્વપ્નાં આવતાં હોય છે ને આપણે જે કંઈ કરતા હોઈએ છીએ તે સર્વની પાછળ પ્રાણનું

આ ભૂત ભટકયા કરે છે. જગતી ઉપર જીવને જોકે થોડી સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી છે, એક પ્રકારનો નિયમ કામ કરતો બની ગયો છે, છતાંય આપણામાં ચાલતું બધું એક જ મૂળમાંથી ઉદ્‌ભવે છે. આપણને એ બાઝી રહ્યું છે; આપણી અંદરના દેવને એ ચપસી રાખે છે. બુદ્ધિનો ને ચૈત્યાત્માનો ઉદય થયા પછીય આપણી પ્રાણ-પ્રવૃત્તિઓ ત્યાંથી જ ઉપર આવે છે. પાતાળી બળોની પકડ દીર્ઘ કાળ સુધી ટકી રહે છે. પૃથ્વીનું જીવન સાચે જ અચેતન શૂન્યનું પડોશી છે. આપણી અજ્ઞાન સૃષ્ટિ આ ધર્મની સાથે જ સર્જાઈ છે.

કાળુડાં વિરાટોની સમસ્યામાં આત્મા ત્રિવિધ ક્રોસ લઈ અંધકારમાં ઊતર્યો ન હોત તો અસત્‌ની રાત્રિનો ઉદ્ધાર થયો હોત નહીં. અકાળ સત્યનું આવાહન કરી દુ:ખમાં પલટાયેલા આનંદે, અજ્ઞાનરૂપ બનેલા જ્ઞાને, બાલકની નિરાધારતામાં ફેરવાઈ ગયેલી પ્રભુની શકિતએ આત્મબલિદાન આપી સ્વર્ગને નીચે ઉતારી લાવવાનું શક્ય બનાવ્યું છે. અર્ધલોકિત પ્રકૃતિ ને છુપાઈ રહેલો ચૈત્ય આત્મા અંધારી ઓરડીમાં અહીં સંતાકૂકડીએ રમે છે. પ્રેમ, દ્વેષ, ભય અને આશાની રમત રમાઈ રહી છે. આમાંથી આખરે મથનપરાયણ શકિત પ્રકટ ભાવ પામે છે અને આણરવ આત્માને આલિંગે છે. આમ પરસ્પરના આલિંગનમાં તેમને રમતના સાથીના મુખનું દર્શન થાય છે. જડતત્ત્વ બાલાત્માને જવાબ આપતું બની જાય છે.

રાજાએ પ્રકૃતિમાં છુપાયેલા આત્માને જોયો. દુર્બળ દેખાતા એક ગંજાવર ઓજના જન્મને જોયો. પ્રભુનાં પ્રાયોગિક પગલાંની સમસ્યાનાં પગલાંનું અનુસરણ કર્યું અને અણજન્મી મહાસરસ્વતીના આછેરા લયો લહ્યા.

તે પછી જાગતી જતી પ્રાણશકિતનો વધારે જોશીલો ઉચ્છ્‌વાસ આવ્યો. જીવન ટકાવી રાખવાની આશા ન રાખતું જીવન જાગ્યું. પ્રાણના ભાવોનાં પ્રતીકાત્મક રૂપો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં. પ્રેમ, સુખ અને દુ:ખના નમૂના નિર્માયા. પેટે ચાલતા જીવો જન્મ્યા, જંતુઓ ફફડાટ કરવા લાગ્યાં. મહાવ્યાલો ને અજગરો રગડાઓ ખેડવા લાગ્યા. બખ્તરધારી જંગી જાનવરો ધરા ધ્રુજાવવા લાગ્યાં અને વામણા માણસો દ્વારા પ્રકૃતિએ વિચારવંતી ક્ષુદ્રતા પ્રકટ કરી. આ આરંભકાળના માણસો માત્ર બાહ્ય સ્પર્શોને જ સમજી શકતા. મન હતું પણ તે અર્ધ-જન્મેલું હતું. હૃદય હતું પણ તે અદૃષ્ટ સંચાલનાને વશ વર્તતું. એમનું શરીરગત જીવન ચૈત્યને જાણતું નહોતું. એ માત્ર જીવતું, સ્પૃહા રાખતું, રોષ, હર્ષ અને શોકથી પ્રવૃત્ત થતું. એમનું મન માત્ર બહારની વસ્તુઓને જ જોતું, ઊંડે ઊતરી શકતું નહિ. સ્વરૂપના જ્ઞાન વગરના એ માણસો માત્ર દેહની જરૂરિયાતો માટે જ મથતા. જાતને બચાવી લેવાની, ભોગ ભોગવવાની ને જેમતેમ કરીને જીવતા રહેવાની જ તેમને પડી હતી. પોતાની ક્ષુદ્ર જાત ઉપર જ એમનો જગતના મૂલ્યનો આધાર રહેતો. તેઓ જગતનો શિકાર કરતા ને જગતનો શિકાર બની જતા. સ્વભાવને જીતવાનાં ને ચેતનાને બંધનરહિત કરવાનાં એમને સ્વપ્નાં આવતાં નહોતાં.

આ અવસ્થાના જીવનમાં રહેલા માનવો વિશ્વશકિતને અધીન એના ચલાવ્યા ચાલતા. પાશવ કામનાની ઘરેડમાં એમનું ગાડું ચાલતું રહેતું. એમની ટોળીઓ બંધાતી અને ટોળામાં અને કિલ્લેબંદીમાં રક્ષિત રહી તેઓ સમૂહસ્વાર્થનાં કાર્યો કરતા, બીજાં વિપક્ષી ટોળાંઓ સાથે યુદ્ધમાં ઊતરતા, અને આ પ્રથાના અનુસરણમાં થોડું રૂડું કાર્ય પણ કરતા. ક્રમે ક્રમે એ સમૂહો મોટા થતા, ને એમનાં કાતિલ કાર્યો પણ સાથે સાથે વધતાં. આવાઓએ ભયંકર ખૂનામરકીઓ મચાવી છે, નાનાં મોટાં ગામ બાળ્યાં છે, લૂટફાટ કરવામાં કશી કમીના રાખી નથી, કુમળાં બાળકોનેય રેંસી નાખ્યાં છે, સ્ત્રીઓ ઉપર ઘોર અત્યાચારો કર્યા છે. માનવોના સમૂહોને ગુલામીમાં રિબાવ્યા છે. રિબાવવું એ એમનો આનંદ હતો, બલિદાનોનો ઠઠ્ઠો કરવામાં એમને મજા પડતી, દીર્ણવિદીર્ણ કરેલા દેહો જોઈ તેઓ ખુશખુશાલ થઈ જતા.

કોઈ રાક્ષસી નેતા મળી જતાં આ જંગલીઓની જાહોજલાલી જામતી. સંઘબળ ઊભું કરી તેઓ બીજા સંઘો ઉપર ચડાઈઓ કરતા. ઉદ્દામ વેગ એમને વહાલો હતો; અશ્રુ, હાસ્ય, કામોપભોગ એમના પરાક્રમનાં પારણાં બનતાં.

માનવ જીવન થોડું આગળ વધ્યું. અર્ધ-જાગ્રત અજ્ઞાનનો સંઘર્ષ અને અંધ-પ્રેરણાનો આવેગ સ્મૃતિના ઊંડાણોમાં જીવતો હતો. પણ હવે સત્ય માટે થોડી શોધ થવા લાગી. માણસનાં ચેતનાએ પ્રકાશમાં પ્રગતિ સાધી; એનું બળ વધ્યું અને એણે ઊંચે પ્રભુ પ્રત્યે ને આસપાસ વિશ્વ પ્રત્યે જોવા માંડયું. દુઃખના આઘાતો મનુષ્યના ઊંડા આત્માને જગાડતા હતા. માણસે પોતાનું સ્વામિત્વ વધાર્યું ને વિરાટ પ્રત્યે પગલાં માંડયાં.

પ્રાણશકિતનો વિકાસ અડધે માર્ગે આવ્યો ને જાણે અટકી પડયો. કશું વિશિષ્ટ સધાયું નહોતું, માત્ર આરંભ જ થયો હતો. હજુય મન નહિ પણ પ્રાણ જ વિચાર કરતો હતો. જીવનની ઉષ્મા ઉત્પન્ન થઈ હતી, પૃથ્વીના પંક ઉપર થોડો પરમાનંદ ઢળ્યો હતો. ભાન ભુલાવતા કાચા મદ્યનું પીણું માત્ર મળ્યું હતું. અંધકારની છાયા છાઈ હતી. અધ્યાત્મ સ્વરૂપ ઢળાયું નહોતું. અણજન્મ્યા દેવસ્વરૂપના સંકલ્પની ઝાંખી માત્ર થવા પામી હતી.

પ્રાણની સૃષ્ટિનો ત્રીજો તબક્કો દેખાયો. દેહના પ્રારંભિક મનનું બીજું બનાવાયું. એક વિચાર કરતો નાનકડો જીવ કાળનાં કાર્યોને અવલોકવા લાગ્યો. મુશ્કેલ ઉત્ક્રાંતિમાં બુરખામાં રહેલી મધ્યસ્થતા પ્રવેશી. જડદ્રવ્યમાં ને જીવનના પ્રદેશમાં ગુપ્ત રૂપે બુદ્ધિશકિત સંચલિત થઈ. એક ઝાંખી મનઃશકિત નીચેના ડખામાં થઈને ઉપર આવી. એ દૃષ્ટિવંતી શકિત સચેત ક્ષેત્રનું કેન્દ્ર બની ગઈ. એની દૃષ્ટિ ડહોળા પ્રવાહ પર લદાઈ. પશુપંખીનું પ્રાણમય મન એણે ઘડયું, સરીસૃપો ને માછલીઓને પ્રત્યુત્તર આપતાં બનાવ્યાં, અને મનુષ્યના વિચારોના આદ્ય નમૂના તૈયાર કર્યા.

અનંતની અંતહીન ગતિ ઊડતી ઊડતી કાળના વિસ્તારમાં પ્રવેશી. અજ્ઞાનના માર્ગો પર જ્ઞાનની આગેકૂચ આરંભાઈ. વિચાર સંપન્ન એક વ્યકિત અવકાશમાં

આવી. કારાગારની કોટડીમાં પુરાયેલા જીવને કાર્ય ને દૃષ્ટિ માટે એક નાની શી વ્યવસ્થિત સૃષ્ટિ સાંપડી. પરંતુ વિચાર હજુ દૃશ્ય વસ્તુઓ સાથે સંકળાયેલો હતો; અણદીઠમાં સાહસ કરવાની એને મનાઈ હતી. આત્માએ હજુ અવિજ્ઞાત અનંતતાઓમાં પગલાં માંડવાનાં નહોતાં. જરાક આનંદ ને જરાક જ્ઞાનથી એને સંતુષ્ટ રહેવાનું હતું. માણસ હજુય પોતાને માત્ર માટીનો જ સમજતો. એને માટે ન 'તી અંતર્દૃષ્ટિ કે ન 'તી ઊર્ધ્વ-દૃષ્ટિ. એની મતિ બહારનાને જ પ્રભુ રૂપે પેખતી હતી. એનામાં ક્ષુદ્ર વિચારોનું ને ક્ષુદ્ર કાર્યોનું બજાર મંડાયું હતું. જીવન જલદી ખર્ચાઈ જતું, મન દેહનો ગુલામ હતું. તુચ્છ લાલસાઓ ને અલ્પજીવી ઇચ્છાઓને માટે જ આત્મા જાણે આ અંધ ગલીમાં અવતર્યો હોય એવું લાગતું.

આ પ્રાણિક મન પોતાની બોડની બખોલમાં જ મહિમા માણવાની આશા રાખતું, પોતાને માટે ને પોતાનાંને માટે જીવનાવકાશ જીતવા ચાહતું. એના આવાસમાં રહેલા અમર આત્માને એ ઓળખતું નહોતું. મર્યાદાઓમાં જ એનું બળ કામ કરતું ને પોતે જેલમાં પુરાયેલું રહેતું 'તું છતાંય એ પોતાને જેલનો માલિક માનતું. બાહ્યમાં હોય એટલું જ એ જોતું. એ સિવાયનું એ કશું જ જાણતું નહિ. આત્માની વિશાળ દૃષ્ટિ એની પાસે હતી નહિ. અવિજ્ઞાત આનંદનાં આક્રમણો આવતાં નહિ. મુક્ત વિહાર માટેના સોનેરી વિસ્તારો એને મળ્યા ન 'તા. એક અફાટ અંધકારમાં જરા જેટલી જ્યોતિ જન્મી હતી. પોતે ક્યાંથી આવ્યું છે ને ક્યાં જાય છે તેની જાણ જીવનને નહોતી. સર્વની આસપાસ હજુ અજ્ઞાનનું ધુમ્મસ તર્યા કરતું હતું.